

יעקב ח' חרל"פ

מעמד 'עזרת הנשים' בפסיקה ההלכתית

(נתפרסם ב"תחומין", 27 (2007), עמ' 193-204)

מאז כינונו של בית הכנסת בחברה היהודית ניתן לו מעמד מיוחד והוחלה עליו קדושה שיש לה ביטויים הלכתיים רבים הנזכרים כבר במקורות התנאיים והתלמודיים.¹ למשל, כשמוכרים בית כנסת צריך לקנות בדמיו דבר שקדושתו גבוהה מקדושת בית כנסת, ואסור להפחית מקדושתו, שכך נאמר במשנה: "בני העיר שמכרו רחובה של עיר [רחוב שמתפללים בו בתעניות] לוקחין בדמיו בית הכנסת. בית הכנסת לוקחין תיבה [ארון קודש או שולחן שקוראים עליו את התורה]" וכו' (מגילה ג, א), כלומר כפי הכלל "מעלין בקודש ולא מורידין" (בבלי, מגילה ט, ע"ב). נחלקו הראשונים וגדולי האחרונים מהו מקור קדושת בית הכנסת וכן האם תוקפה של קדושה זו הוא מהתורה או רק מדרבנן.² אשר לעזרת הנשים - כלומר השטח המוקצה לתפילת הנשים - השאלה

¹ על השאלה ממתי התחילו לבנות בתי כנסת קבועים ראה י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית (המקור בגרמנית, לייפציג 1913), תרגם מגרמנית על פי מהדורה שלישית, י' עמיר, תל-אביב: דביר, תשל"ב, עמ' 335-332. וכן ראה י' לוי, "בית-הכנסת בתקופת בית שני - אופיו והתפתחותו", בתוך: א' אופנהיימר, א' כשר וא' רפפורט (עורכים), בתי כנסת עתיקים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשמ"ח (1987), עמ' 11-30, וראה שם עמ' 12, הערה 4, בדבר ראשיתו של בית הכנסת בארץ ישראל ובתפוצות. עוד ראה ש' ספראי, "בית מקדש ובית הכנסת", בתוך: בתי כנסת עתיקים (כנ"ל), עמ' 31-51, ושם, הערה 1; א' כשר, "בתי כנסת כיבתי תפילה ו'מקומות קדושים' בחיי הקהילות היהודיות במצרים ההלניסטית והרומית", בתוך: בתי כנסת עתיקים (כנ"ל), עמ' 119-132, ושם, הערה 6; א' אופנהיימר, "בתי כנסת בעלי זיקה היסטורית בבל התלמודית", בתוך: בתי כנסת עתיקים (כנ"ל), עמ' 147-162, ובמיוחד עמ' 149.

² במקורות תנאיים אחדים דרשו את ענין קדושת בית כנסת מפסוקים שונים - במשנה מגילה: "ועוד אמר רבי יהודה בית הכנסת שחבר אין מספידין בתוכו ואין מפשילין בתוכו חבלים... ואין עושין אותו קפנדריא שנאמר (ויקרא כ"ו) והשימותי את מקדשיכם קדושתן אף כשהן שוממין" (ג, ג); וכן בספרא בחוקות: "והשמדתי את מקדשכם מקדש מקדשי מקדשכם לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות" (פרשה ב, ו). גם בבבלי מגילה (כט, ע"א) נאמר: "ואהי להם למקדש מעט (יחזקאל יא) אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. דרש רבא: מאי דכתיב ה' מעון אתה היית לנו - (תהלים צ) אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. ייתכן שדרשות אלו הן רק אסמכתא ולא ציווי על הקדושה, אולם מדברי ר' אליעזר ב"ר שמואל ממיץ [הרא"ם] (חי בצרפת במאה ה"ב), היראים, נראה שהבין דרשה זו כציווי תורה, שכך כתב כתב: "מורא מקדש. ויראת מאלהיך צוה בהכנס אדם למקדש או בבית הכנסת או לבית המדרש שינהג בהם מורא וכיבוד דכתיב בפרשת בהר סיני, את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו, לא ממקדשי אתה ירא אלא ממי שהזהיר על המקדש פי' מן הקב"ה, ומצינו בית הכנסת ובית המדרש שנקראו מקדש, דתניא בת"כ (בחוקותי פרשה ב, ו) והשימותי את מקדשיכם, מקדש מקדשי מקדשיכם, לרבות בתי כנסיות ובתי מדרש ותו אמרינן במגילה (כט, ע"א) 'ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר הדחתים שם' (יחזקאל יא, טז) ואמר שמואל בר רב יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל, למדנו כשאמרה תורה 'את מקדשי תיראו' שבתי כנסיות ובתי מדרשות בכלל...". (יראים השלם, ח"ב, סי' תט [שכד], עמ' 458; וראה עוד שם, ח"א, סימן קד [שפן], עמ' 76). דעה זו משתמעת גם מדברי רבינו משה מקוצי, סמ"ג, שכתב: "וגם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות צריך מורא וכבוד, ותניא בתורת כהנים והשימותי את מקדשיכם לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות" (מצות עשה, קסד), וכן מדברי הרמב"ן, בפירושו לבבלי מגילה, הסובר "דבית הכנסת עשהו כתשמישי מצוה", מה שנלמד מכיסוי הדם: "אבוהון דכולהו ושפך וכסה מי ששפך הוא יכסה ודרשינן (בשבת כב, ע"א) מהכא דין קדושת תשמישי מצוה ואיסור לנהוג בזיון" - משמע שנקט שקדושה זו היא דאורייתא. על דעת הרמב"ן ראה ר' שאול נתנון, שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ה, סי' סג), שסבר שקדושת תשמישי

אם חלים עליו דיני בית הכנסת ואם הוא שווה מעמד מבחינת הקדושה שבו וכיו"ב לא נידונה בספרות הפוסקים באופן ישיר, ולכן עלינו לברר עניין זה מתוך העיון בשאלות שנדונו בקרב הפוסקים שיש להן השתמעות ונגיעה בענייננו: שאלות כגון האם פעולות שנאסרו להיעשות בבית הכנסת, כגון שינה, אכילה ועשיית קפנדריא, נאסרות גם בעזרת נשים; האם מותר להפוך מקום ששימש כמקום תפילה לגברים לעזרת נשים, שמא יש בכך משום הסרה של הקדושה או הפחתה של דרגת הקדושה; האם מותר לפתוח חלונות בכותלי בית הכנסת לצורך עזרת נשים, שהרי יש איסור לסתור את כותלי בית הכנסת אלא כשסתירה זו היא לצורך בניין בית הכנסת,³ והשאלה היא האם סתירה מכותלי בית כנסת לצורך עזרת נשים תיכנס להגדרה של סתירה לשם בניין בית כנסת. מהעיון בשאלות מעשיות אלו ודומותיהן המצויות בספרות ההלכתית, נגבש את התפיסות המרכזיות בדבר קדושת עזרת הנשים, וננסה לקשור תפיסות אלו למעמדן של הנשים בעולם בית הכנסת, אך קודם לכול, נקדים בקצרה כמה דברים על הידוע מתוך המחקר על השטח הקרוי 'עזרת נשים' ותולדותיו.

הצירוף 'עזרת נשים' הנזכר במקורות המשנאיים כמקום הנמצא בשטח הר הבית והמקדש,⁴ לא היה מקום המיועד לנשים בלבד, אלא מקום המיועד לאנשים ונשים שנאסרו בגלל טומאתם להיכנס לעזרת ישראל, ושהיה בעל אחת מעשר הקדושות שהיו במקדש, וכבר העיר אלבוטן⁵ שעזרת הנשים במקדש היה מקום ש"רק גבול לשטח שבו היתה לנשים דריסת רגל, אבל לא הייתה שייכת לנשים בלבד" ושאינן להקיש מהמקום שנקרא עזרת נשים במקדש לעניין עזרת הנשים בבית הכנסת.⁶ אמנם על הפרדה בין המינים במתחם המקדש שומעים במשנה מדות ב, ה:

מצווה הוא מדאורייתא, אך השווה רבי חיים מצאנו, דברי חיים, או"ח, ח"א, סי' ג, החולק וסובר שלדעת הרמב"ן הקדושה היא רק מדרבנן. עוד נביא את דברי רבי יוסף בן שלמה קולון (המהרי"ק), שממנו עולה שקדושת בית הכנסת הוא מדאורייתא (שו"ת מהרי"ק סימן, קסא). מבין האחרונים נביא את פסיקת רבי אברהם דאנציג, חיי אדם: "...ובית הכנסת ובית המדרש אקרי מקדש מעט כדכתיב ואהי להם למקדש מעט, וכתבו הפוסקים דמצוה לירא מן המקדש נוהג בבתי כנסיות ובתי מדרשיות מדאורייתא" (שם, כלל יז, ו), וכן ראה רבי שלום מרדכי הכהן שבדרון, שו"ת מהרש"ם, חלק ה, סימן א (אך ראה שם, חלק א, סימן י, שמעיר שנחלקו בזה ראשונים: "ולכאורה היה נראה דגם התוס' והרא"ש, והא"ז פליגי בזה"). לעומת זאת ראה רבי יוסף תאומים, פרי מגדים, או"ח, משבצות זהב (בפתיחה לסי' קנג, ושם, קנא, א) הסובר שהקדושה מדרבנן היא ולא מן התורה. יש מגדולי האחרונים שחילקו בין קדושת בית הכנסת שהיא מדרבנן לבין איסור נתיצת בית הכנסת שהוא איסור דאורייתא: ראה רבי משה סופר, חתם סופר, תשובות, או"ח, לג; רבי חיים מצאנו, שו"ת דברי חיים, או"ח, ח"א, סי' ג; וראה הדיונים להלן.

³ ראה רמ"א, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קנב: "ואסור לסתור דבר מבהכ"נ, אלא אם כן עושה על מנת לבנות" (מרדכי, פרק בני העיר) וראה הדיונים להלן.

⁴ וכך אמרו במשנה: "...עזרת נשים מקודשת ממנו [=מהחיל] שאין טבול יום נכנס לשם, ואין חייבים עליה חטאת, עזרת ישראל מקודשת ממנה שאין מחוסר כפורים נכנס לשם וחייבין עליה חטאת" (כלים א, ח).

⁵ לעיל, הערה 1, עמ' 350-351.

⁶ וראה תוספות, בבלי, קידושין נב, ע"ב: "ולא קתני נשים שאין נכנסות שם [לעזרת ישראל]", כלומר, הנשים נהגו לעמוד בעזרת נשים, אך יכולות היו להיכנס גם לעזרת ישראל. וכן ראה מלאכת שלמה, כלים א, ח: "וכתב הרי"א ז"ל מצאתי כתוב גליון, מדלא קתני עזרת ישראל מקודשת מעזרת נשים, שאין נשים נכנסות לשם אלא לצרכן, ש"מ דליכא איסורא כלל ע"כ". לעומת זאת ראה רש"י, בבלי, קידושין, שם, שלדעתו נשים לא נכנסו לעזרת ישראל, וכן ראה

"והקיפוח [את עזרת הנשים] כצוצרה [גזוזטרא, מרפסת] שהנשים רואות מלמעלן והאנשים מלמטן", וגם בתוספתא סוכה: "בראשונה כשהיו רואין שמחת בית השואבה היו אנשים רואין מבפנים ונשים רואות מבחוץ וכשראו בית דין שהן באין לידי קלות ראש עשו שלש גזוזטראות בעזרה כנגד שלש רוחות ששם נשים יושבות ורואות בשמחת בית השואבה ולא היו מעורבין" (שם, ד, א), אולם מקורות אלו מתייחסים רק להפרדה שהייתה נהוגה בסוכות, בזמן שמחת בית השואבה.⁷ מכל מקום, לגבי בית כנסת, הרי במקורות החז"ליים שבהם נדון עניין בית כנסת ודיניו, לא נמצא איזכור לכך שבבית הכנסת היה אגף מיוחד לתפילת הנשים, אם כי בחורבות בתי הכנסת הן בגליל הן בחמאם-ליף מוצאים יציעים מיוחדים ובהם שורות מושבים, ויש מקום להשערה שמקומות אלה נועדו לנשים, אך אין לכך ודאות מוחלטת.⁸ לדעת החוקרים, התייעוד להימצאות אגף מיוחד לנשים בבתי כנסת בימי הביניים באירופה הוא מאוחר יחסית.⁹

הסברו של היעביץ לדברי רש"י - הגהות הבבלי, קידושין, שם. עוד ראה יוספוס פלויוס, קדמוניות טו, יא, ה; מלחמות היהודים ה, ב; ה-ו, שכתב שאסור היה לנשים להיכנס לעזרה. וראה רבי שלמה קלוגר, שנות חיים, לעמברג 1855 (ד"צ ירושלים תשל"ד), קונטרס פרט ועוללות, סי' ג, שקשר בין קדושת עזרת הנשים במקדש לקדושת עזרת הנשים בבית הכנסת. לדבריו, כשם שעזרת נשים פחותה בקדושתה מעזרת ישראל שבמקדש, כך אף היחס בין עזרת הנשים בבית הכנסת ובין מקום תפילת הגברים: "וכבר הבאתי משנה מפורשת במסכת כלים דעזרת ישראל מקודשת מעזרת נשים".

⁷ וראה גם הסתמא דירושלמי, פ"ה ה"ב (נה, ע"ב) על דברי המשנה (שם) "מוצאי יום טוב הראשון של חג היו יורדין לעזרת הנשים ומתקנין שם תיקון גדול": "מה תיקון היו עושין שם שהיו מעמידין האנשים בפני עצמן והנשים בפני עצמן כהיא דתנינן תמן וחלקה היתה בראשונה והקיפוח כצוצרה שהנשים רואות מלמעלן והאנשים מלמטן כדי שלא יהו מעורבין ממי למדו מדבר תורה וספדה הארץ משפחות משפחות לבד..."; וכן בבלי, סוכה נא, ע"ב. אולם גם ממקורות אלו עולה שהפרדה זו נעשתה רק בסוכות, בשמחת בית השואבה.

⁸ אלבוגן (לעיל, הערה 1), עמ' 351, והערה 57, שם. אך ראה גם ש' ספראי, "האם היתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בתקופה העתיקה", תרביץ, לב (תשכ"ג), עמ' 330-338. עוד ראה ש' קרויס, "חלקי בית-הכנסת", בתוך: ז' ספראי (עורך), בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשמ"ו, עמ' 49-62, ובמיוחד בעמ' 58, שההפרדה הנהוגה בבתי הכנסת בין גברים לבין נשים הייתה מוכרת לפילון.

⁹ אשר לימי הביניים מביא אלבוגן (לעיל, הערה 1), עמ' 351, את עדותו של ר' אליעזר בן יואל הלוי מבון (משנת 1200 לערך) (מובאת במדכי, שבת, סי' ש"א) שבשבתות קודם הדרשה היו פורשים וילונות בין מושבי הגברים והנשים, משמע מכאן שמושבים אלה נמצאו באותו אולם. לפי אלבוגן, לאט לאט, ככל הנראה בשל דוחק המקום, התחילו מוסיפים לבתי הכנסת חדרים מיוחדים לנשים (בית כנסת של נשים). בוורמס, דרך משל, נבנה בית הכנסת לגברים בשנת 1034, ואילו בית הכנסת לנשים הוקם רק בשנת 1213. וראה גם ר' קראוטהיימר, בתי כנסת בימי-הביניים, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ד, עמ' 84-89, המציין שיותר מהעדרה של המבואה בבנייתם של בתי הכנסת בימי-הביניים, בולט העדרה של עזרת הנשים. אל בית הכנסת אלטנוישול שבפראג צורפה עזרת נשים רק במאה הי"ז, בבית הכנסת של רגנסבורג, שנהרס בשנת 1519, מעולם לא הייתה עזרת נשים, והיא נעדרה אף מהמבנים הקטנים של ארפורט, רופאך, מילטנברג ובאמברג. בפוזנאן התקינו עזרת נשים רק במאה הי"ז, כאשר בנו תוספת מאריכה למבואה בצד מזרח. המצב דומה לזה שבבית הכנסת השני שבפרנקפורט, אשר נבנה בשנת 1463, שבתחילה היה מדובר שם על חדר "שבו נשים מתפללות". לפני המאה הי"ד ידוע רק על עזרת נשים בוורמס, אף שגם זו נבנתה לאחר בניית בית הכנסת של הגברים. החוקרים דנים בשאלה מהי המסקנה שיש להסיק מהיעדרה של עזרת נשים בבתי כנסת בימי הביניים המוקדמים (להוציא את בית הכנסת של וורמס, הבולט ביחוד) - האם נשים לא השתתפו כלל בתפילה, או שמא התפללו יחד עם הגברים? אלבוגן (לעיל, הערה 1), עמ' 351, מאשש את ההשערה השנייה באמצעות הערתו של הרב אליעזר בן יואל הלוי מבון (לעיל) המציין כי בשבתות, לפני הדרשה, מתחו וילונות בין מושבי הגברים והנשים, ומוזה משמע שגברים ונשים ישבו שם יחדיו. אולם ראה קראוטהיימר (שם) המקשה מדוע נמתחו הוילונות רק בשעת

מצד שני, גם אם עזרת הנשים במובנה כיום אינה מוזכרת אפוא במקורות התנאיים והתלמודיים, וקיומה בבתי כנסת הוא מאוחר, כפי שראינו, הרי מצד הסברה אין מקום לחלק בין קדושת בית כנסת ובין קדושת עזרת נשים, שכן חיוב הנשים בתפילה נזכר במשנה: "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין וחייבין בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון" (ברכות ג, ג), ואם כן על פניו לא צריך להיות הבדל ברמת קדושת מקום תפילת הנשים מזה של הגברים, ששני המינים חייבים בתפילה. אולם להלן נדון בתקפות סברה זו ונעלה דעות הסותרות אותה.

נציין, שבבואנו לחקור במעמד עזרת הנשים צריכים אנו לכרוך חקירה זו בעניין הכללי של קדושת בית הכנסת ובתפיסת מהות הקדושה שבו. מבין הראשונים דנו בכך הרמב"ן והר"ן, ולהלן נציג את תפיסותיהם. לאחר מכן נדון בעמדות של גדולי האחרונים.

מחלוקת הרמב"ן והר"ן בעניין קדושת בית הכנסת וההשתמעויות לגבי מעמד עזרת הנשים

הרמב"ן סובר שאין לבית הכנסת קדושה עצמית, אלא שקדושתו נובעת מדין של מעין תשמישי מצווה שנופל עליו, ואילו הר"ן רואה את הקדושה בבית הכנסת כעניין מהותי-עצמוני.

וכך כתב הרמב"ן:

...ויש ליישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצווה לולב וסוכה והן עצמן אף על פי שזרקין לאחר זמן, בזמן מצווה יש בהן קדושה של כבוד כדאמרין התם אסור להרצות מעות כנגד נר של חנוכה... ולפיכך בית הכנסת כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו נוהגין בו קדושה אפילו בחורבנו שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו, אבל אם נמלכו למכרו כבר עבר זמן מצוותו כסוכה לאחר שבעה ונפקעה קדושה מיניה... (חידושי הרמב"ן, מגילה כה, ע"ב).¹⁰

הדרשה, ומדוע לא בזמן התפילה? שמה יש ללמוד מכך כי הנשים באו אל בית הכנסת רק לשם שמיעת דרשה, ואז תחמו להן מקום לעצמן. עוד הוא מציין שבמיניאטורות מן המאות הי"ד והט"ו, המתארות טקסים דתיים, אין נשים נראות בקהל כלל, והדבר אמור בקהילות ספרד ובקהילות אשכנז גם יחד. גם מפקד היהודים בבית הכנסת שבנירנברג, משנת 1489, אינו מציין דבר וחצי דבר בעניין נוכחותן של נשים. דומה אפוא שבמאות הי"ד והט"ו שוב לא היה מקובל שנשים וגברים באו בצוותא אל בית הכנסת, מכאן ואילך היה מקובל יותר להקים בשביל הנשים מקום תפילה מיוחד ונפרד. על פי רישום עסקאות של נכסים בנירנברג בשנת 1499, לא שכן מקום התפילה של הנשים בבית הכנסת אלא בקדמתו של בית אחר, שלא היה רכושה של הקהילה, אך שכן קרוב לבית הכנסת, ואפשר שבפרנקפורט היה המצב דומה. עוד ראה ר' אהרן ב"ר יעקב הכהן (מנרבונה, פרובנס, המאה הי"ג-י"ד), ספר כלבו, סימן סב, לגבי קריאת איכה: "וקורין מגלת איכה... האנשים בבית הכנסת שלהם והנשים בבית הכנסת שלהן וכן ביום מקוננים אנשים לבד ונשים לבד עד קרוב לשליש היום...". עוד עדויות על מנהגי נשים באשר לתפילה ראה א' גרוסמן, חסידות ומורדות, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, תשס"א, עמ' 315, המוכיח שם מספר חסידים (המאה ה-12), שנשים באו בקביעות לתפילה בבית הכנסת בשבתות ובימות החול. וראה שם, הערה 30; וכן עמ' 313-314, ושם, הערה 28, ועוד.

¹⁰ הרמב"ן מסיק זאת ממצוות כיסוי הדם לאחר השחיטה: "אבוהון דכולהו ושפך וכסה מי ששפך הוא יכסה ודרשינן (שבת כב, ע"א) מהכא דין קדושת תשמישי מצווה ואיסור לנהוג בזיון", משמע שנקט שקדושה זו היא דאורייתא. וכך כתב בפירוש בעל שו"ת שואל ומשיב שקדושת תשמישי מצווה הוא מדאורייתא (מהד' ה, סי' סג). אולם רבי חיים

לעומתו כותב הר"ן:

...לכך נ"ל [נראה לומר] דבית הכנסת ודכוותיה כיון שעיקרו עשוי לומר בו דבר שבקדושה הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם ואפילו התנו עליו ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר, אי אפשר שתפקע קדושתו בכדי מפני כבוד הקדושה שיש בו... (בבלי, מגילה, על דברי הר"ן, ח ע"א, ד"ה: "ומאן").

עולה, שלדעת הרמב"ן אין לבית הכנסת קדושה עצמית אלא הוא מקבל דין של תשמישי מצווה,¹¹ ואילו לדעת הר"ן חכמים הטילו בו קדושה עצמית. לדעתנו, לפי שיטת הרמב"ן אין לחלק בין בית כנסת לעזרת נשים, שהרי גם נשים מצוות להתפלל: "...ונשים ועבדים, שאע"פ שפטורים מק"ש חייבים בתפלה" (שו"ע, או"ח, קו, א), ואם כן גם על עזרת הנשים חל הדין של תשמישי מצווה, ואילו לפי דעת הר"ן, יש מקום לחלק ולומר שחכמים החילו את הקדושה רק על מקום תפילת הגברים, משום שרק שם נאמרים דברים שבקדושה, שצריכים מניין וקוראים שם בתורה, ואילו בעזרת נשים שאין בה דברים אלה, לא החילו עליה חכמים את קדושת בית כנסת. אמנם, להבנתנו, גם לפי דברי הר"ן אפשר שאין כוונתו שלעזרת נשים אין כלל קדושה, אלא שקדושתה פחותה, ושייתכן להשוות קדושת עזרת נשים לקדושת בית הכנסת של יחיד, שגם בו אין נאמרים דברים שבקדושה וקריאת התורה, ובכל זאת נקטו חכמים במשנה שמותר למכור בית כנסת של רבים

מצאנו, בעל דברי חיים, לבוב תרל"ה, נקט שלדעת הרמב"ן הקדושה היא רק מדרבנן. עיון בלשונו של הרמב"ן מאשש את דעת בעל דברי חיים (או"ח, ח"א, סי' ג). הרמב"ן (לעיל, שם) כתב: "ויש ליישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצווה לולב וסוכה..." - עולה מדבריו שבית הכנסת אין עליו ממש דין תשמישי מצווה, אלא עשו אותו כתשמישי מצווה, ולכן קדושתו רק מדרבנן. הסיבה לכך שאין על בית הכנסת דין תשמישי מצווה ממש היא משום שלגבי סוכה ולולב אין אפשרות לקיים את המצווה בלעדיתהם, ולכן הם תשמישי מצווה, מה שאין כן בית כנסת, שאפשר לקיים את מצוות תפילה גם ללא בית כנסת, ולכן אין עליו דין תשמישי מצווה, אלא רק נעשה כתשמיש מצווה מדרבנן. אולם ראה רבי ישראל מראדין (החפץ חיים), משנה ברורה, ביאור הלכה, או"ח, קנג, שלדעתו, לדעת הרמב"ן יש לבית כנסת דין תשמישי מצווה ממש. בהשגתו על פסיקתו של בעל השו"ע (או"ח, שם, סעיף ט) שפסק: "כשמוכרים אנשי הכפר בית הכנסת יכולים למכרו ממכר עולם, והלוקח יעשה בו מה שירצה, חוץ ממרחץ ובורסקי ובית טבילה ובית הכסא, ואם מכרוהו ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר, יעשה הלוקח אפילו אלו ארבעה דברים", כתב (ביאור הלכה, שם): "ובאמת דקולא יתרתא היא לפי מה שהחליטו הרמב"ן ורשב"א וריטב"א דביהכ"נ הוי כשאר תשמישי מצווה כסוכה ולולב ושופר וכדומה אלא דאם הסכימו ז"ט"ה במעא"ה למוכרו א"כ גילו דעתם שאין להם עוד צורך בו והוי כמו תשמישי מצווה לאחר זמן מצותן שנזרקין עיי"ש בדבריהם וא"כ לפי מה דפסק המחבר בסי' כ"א ס"ב בטליתות של מצוה שבלו שאין לו ליחדם לתשמיש מגונה אלא זורקן והם כלין וא"כ ה"ה בעניננו..." מדבריו רואים שהבין שלדעת הרמב"ן יש על בית הכנסת דין של תשמישי מצווה ממש, ולכן הקשה מדוע אפשר לעשות בבית הכנסת לאחר שמכרוהו שימוש של בזיון, בניגוד להלכה שאין לעשות בהם תשמיש של בזיון. לדעתנו, בעקבות הדיוק שעשינו בדברי הרמב"ן (שאין על בית כנסת דין תשמישי מצווה ממש אלא עשוהו כעין תשמיש מצווה), ייתכן שכך הבין המחבר את שיטת הרמב"ן, ולכן פסק כפי שפסק.

¹¹ ראה רבי חיים צאנז, דברי חיים, ח"א, ג, שאף על פי שלדעת הרמב"ן שבית הכנסת יש עליו דין של תשמישי מצווה, יש עליו מעין קדושה, שאם לא כן מדוע אסור להוריד מקדושתו: "ואני אומר דגם הרמב"ן מודה בזה להר"ן דשייכי ביה קדושה מדברבנן, דאלי"כ ורק דנימא דהוי רק תשמישי מצווה, וכפשט דברי הרמב"ן, קשה הא בתשמישי מצווה מבואר... מותר להוריד מקדושה חמורה לקלה, ולמה בבית הכנסת אסור... אלא וודאי דגם הרמב"ן ס"ל דדין קדושה בו מחמת שמתפללין בו, והן תשמישי מצווה חמורה על כל פנים משאר תשמישי מצווה להיות בו דין קדושה להורידה, בלא ז' טובי העיר..."

ליחיד: "אין מוכרין את של רבים ליחיד מפני שמורידין אותו מקדושתו דברי רבי מאיר, אמרו לו אם כן אף לא מעיר גדולה לעיר קטנה" (מגילה כז, ע"ב), אף על פי שאין בו קריאה וכיו"ב דברים שבקדושה. זאת ועוד, אף אם בית הכנסת יש בו קדושה יתרה על עזרת נשים, מותר יהיה להפוך אותו לעזרת נשים. סברה זו יש לה תימוכין בהסבר שנתן רבינו זרחיה הלוי, בעל המאור למשנה: "אין מוכרין את של רבים ליחיד מפני שמורידין אותו מקדושתו דברי רבי מאיר, אמרו לו אם כן אף לא מעיר גדולה לעיר קטנה" (מגילה, שם); לדעתו, מדובר במצב שהמוכרים רוצים להשתמש בדמי המכירה לדברי חול ובית הכנסת יישאר בקדושתו, ולכן סובר רבי מאיר שאין להורידו מקדושתו על ידי מכירתו ליחיד, שהרי זו הפחתה בקדושה, ואילו חכמים חולקים וסוברים שכיוון שהמבנה נשאר כבית כנסת, הגם שימש כבית כנסת של יחיד, אין בכך פחות בקדושה, כפי שכתב: "ואם מכרו [=את בית הכנסת] להעמידו בקדושתו עושין בדמים כל צרכן, ובוזו [ובמקרה הנדון] אוסר רבי מאיר למכור משל רבים ליחיד" (מגילה כז, ע"ב). בעקבות הסבר זה במחלוקת רבי מאיר וחכמים, עולה שלפי דעת חכמים מותר אם כן לשנות את ייעודו של חלק מבית הכנסת ולהפכו לעזרת נשים, אף שיש בה קדושה פחותה.¹²

שלוש שיטות בקרב האחרונים והשתמעויותיהן

מעיון בספרות השו"ת רואים שגדולי האחרונים התלבטו בשאלה זו, ומצאנו בדבריהם שלוש שיטות יסודיות: א. לעזרת נשים אין קדושה כלל; ב. עזרת נשים יש לה אותה הקדושה שיש לעזרת גברים; ג. לעזרת נשים יש קדושה אך פחותה היא מקדושת עזרת הגברים.

מדברי המשנה במגילה "בני העיר שמכרו רחובה של עיר לוקחין בדמיו בית הכנסת, בית הכנסת לוקחין תיבה, תיבה לוקחין מטפחות, מטפחות לוקחין ספרים, ספרים לוקחים תורה..." (ג, א) - נראה על פניו שרק שתי השיטות הראשונות סבירות הן, שהרי אילו היה מקום לשיטה השלישית, שעזרת נשים יש לה קדושה הפחותה מקדושת בית כנסת, מדוע לא הובאה במשנה גם אמירה כגון "בני העיר שמכרו רחובה של עיר לוקחין בדמיו עזרת נשים, עזרת נשים לוקחין בדמיו בית הכנסת"?¹³ מכך שבמשנה אין התייחסות לעזרת נשים כמקום בעל דרגה נפרדת (מעין דרגת ביניים), משמע שרק שתי אפשרויות קיימות: או שיש לה אותה הקדושה של בית הכנסת או שאין לה כלל קדושה. אולם לאור העובדה שבספרות המשנאית והחז"לית לא מצאנו, כאמור, כל איזכור לעזרת נשים, ויש שלמדו מכך שבתקופת חז"ל לא היה בנמצא אגף כזה (ראה לעיל), לא נוכל

¹² ראה לקמן הדעות שהבאנו בשם הט"ז ומג"א, שנקטו שמותר למכור בית כנסת של רבים ליחיד, וראה רבי ישראל מראדין, משנה ברורה, שער הציון, לג.

להסיק מאומה מן ההיעדר של ההתייחסות לכך, ולכן גם השיטה השלישית יש לה מקום. להלן נדון בעמדות אלו.

א. עזרת הנשים - מקום ללא קדושה כלל

יש פוסקים שנקטו שעזרת הנשים אין בה כלל קדושה משום שקדושת בית הכנסת נובעת מכך שנאמרים בו דברים שבקדושה, לאו דווקא בתפילה, וכיוון שנשים אינן מצטרפות לדבר שבקדושה - כפי שכתוב בבבלי מגילה: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: דאמר קרא (ויקרא כ"ב, לב) ונקדשתי בתוך בני ישראל כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" (שם כג, ע"ב), וכפי שנפסק בשולחן ערוך: "אומרים קדיש, וא"א אותו בפחות מי' זכרים בני חורין גדולים... וה"ה לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה" (או"ח, נה, א) - אין לעזרת נשים כל קדושה. ואף שנשים עונות ואומרות דברים שבקדושה, אבל כיוון שאינן חייבות בכך, אין באמירותיהן להחיל קדושה על המקום. יש שהשוו את עזרת הנשים לרחובות ושווקים שאפשר לשמוע שם דבר שבקדושה ולענות עליו, אך בוודאי אין שום קדושה חלה על מקומות אלה. לעומת זאת, חצר בית הכנסת שמפעם לפעם מתפללים שם הגברים ואומרים שם "ברכו", קריאת התורה וקדיש - יש עליה קדושה, מה שאין כן בעזרת הנשים.

לפי דעות אלו, אסור לשנות ייעוד של בית כנסת לעזרת נשים, שהרי "מעלין בקודש ולא מורידין" (בבלי, מגילה ט, ע"ב).¹⁴ ויותר מכך, אף אסור לסתור מכותל בית הכנסת כדי לפתוח חלונות לצורך עזרת הנשים. וכך נקט רבינו מרדכי בר הלל אשכנזי, המרדכי, שהביא את דברי המשנה בבבלי במגילה (כח ע"א) "ועוד אמר רבי יהודה: בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו, ואין מפשילין בתוכו חבלים, ואין פורשין לתוכו מצודות, ואין שוטחין על גג פירות, ואין עושין אותו קפנדריא, שנאמר והשמותי את מקדשיכם (ויקרא כ"ו, לא) קדושתן אף כשהן שוממין...". וכתב: "כי בית הכנסת נקרא מקדש מעט... ולכך אסור לנתוך דבר מבית הכנסת, דתניא בספרי מנין לנותץ אבן מן ההיכל ומן המזבח וכן העזרה שהוא בלא תעשה ת"ל 'ונתצתם את מזבחותם לא תעשו כן לה' אלהיכם' (דברים יב, ג-ד) ואם נתץ ע"מ לבנות שרי דההיא נתיצה בנין מיקרי" (מגילה, פרק בני העיר, תתכ"ו). וכן פסק הרמ"א בשו"ע: "ואסור לסתור דבר מבהכ"נ, אלא אם כן עושה על מנת לבנות" (אורח חיים, קנב, סעיף א). נכון להניח שמה שכתבו המרדכי והרמ"א "אלא אם כן עושה על מנת לבנות" כוונתם שעושה על מנת לבנות לצורך בית הכנסת, ולא לצורך מצווה

¹³ ראה רבינו אריה ליב, טורי אבן, מגילה כה ע"ב, שהקשה מעין שאלה זו ותמה שבמשנה אין זכר להבחנה בין קדושת בית כנסת לקדושת בית מדרש מעין זו הבאה בבבלי, מגילה כו, ע"ב: "רב פפי משמיה דר' [דרבא]: מבי כנישתא לבי רבן - שרי, מבי רבנן לבי כנישתא - אסיר. ורב פפא משמיה דרבא מתני איפכא...".

¹⁴ ראה גם בבלי, יומא יב, ע"ב; מנחות לט, ע"א.

אחרת,¹⁵ והואיל ולדעת פוסקים אלו אין קדושה בעזרת נשים, יהיה אם כן אסור לשתור מכותל בית הכנסת לצורך עזרת נשים. בעקבות זאת פסק הרב אברהם דאנציג, בעל ספר חכמת אדם¹⁶ (הלכות עכו"ם כלל פו, טו) שאסור לשתור מכתלי בית כנסת לצורך עזרת נשים:

הסותר אפילו אבן אחת דרך השחתה מן המזבח, ומן המקדש לוקה, שנאמר "כי את מזבחותם תתוצון... לא תעשו כן... [=הפסוק המדויק הוא "ונתצתם את מזבחותם ושרתם את מצבותם... לא תעשו כן לה' אלהיכם" (דברים יב ג-ד)] ולכן אסור לנתוץ אבן אחד מבית הכנסת ובית המדרש דרך השחתה... וני"ל דאסור לשתור כותל בית הכנסת לעשות חלונות לעזרת נשים, דעזרת נשים אין בו קדושת בית הכנסת כלל, ואם כן אף שאינו דרך השחתה מכל מקום אסור מדרבנן.

דעה זו, שאין לעזרת נשים כל קדושה ושחצר בית הכנסת יש בה קדושה יותר מאשר לעזרת נשים(!), נקט גם ר' יקותיאל אשר זלמן ענזיל (שו"ת, סי' ע)¹⁷, בתשובתו לקהילת זאלישטשיק, שלצורך בניית עזרת נשים הרסו את הכותל המערבי של בית הכנסת, ובנו עזרת נשים על חלק שהיה קודם לכן מקום הגברים. לדעתו, דבר זה אסור וחייבים להחזיר המצב לקדמותו, משום שלעזרת נשים אין כלל קדושה, ודומה הוא לרחובות ושווקים שאדם שומע בהם לפעמים דברי קדושה מבית הכנסת ועונה אחריהם, שבוודאי אין בהם קדושה, ולכן אסור להוריד מקום שהיה בקדושת בית כנסת ולבנות במקומו עזרת נשים:

ואמנם עזרת נשים אין בה קדושה כלל ופחותה מחצר בית הכנסת ובית שער שקורין פאליש [=הפרוזדור שלפני ביהכ"נ] דהתם כאשר צר להם המקום בבהכ"ס ובהמ"ד גם בימי הקיץ כחום גדול בפנים, רבים היושבים בפאליש ומתפללים עם הציבור, ופעמים רבים אומרים שם דברים שבקדושה וקורין בס"ת, ואפילו חצר ביהכ"נ ממש שקורין [פארהויף] יש בו צד קדושה שמקדשין בו את הלבנה ואומרים קדושה, ודומה קצת לרחבה לר' מנחם בר"י סתימאתאה בריש פרק בני העיר, מה שאין כן בעזרת נשים שאין אומרים בו לעולם דבר שבקדושה, ומה שהנשים עונות שם לא חשיב מקום קדושה, כיוון שאינן מצטרפות ולא עדיף משווקים ורחובות שההולך ושומע עונה אחריהן אם כן אין לך הורדה גדולה מזו (שם).

¹⁵ ראה רבי דוד הלוי, הטי"ז, סי' קנא, ס"ק ג, הסובר שכדי שלא לעבור על איסור נתיצה חייבים לתקן את מקום הסתירה עצמו. וכך כתב: "פירוש שיחזור ויבנה וימלא מקום הנתיצה, אבל אם רוצה לנתץ קצת במקום אחד שיהיה שם גומא, אף על פי שהיא לו לצורך אסור, על כן יש להיזהר באותם שעושין דף שקורין שטענדר ומדבקים בכותל ועושין גומא בכותל שיוכל להחזיק שם כל ידי עץ אותו דף לאו שפיר עבדי".

¹⁶ ד"צ ירושלים תש"ל.

¹⁷ שו"ת יקותיאל אשר זלמן ענזיל (תלמיד בעל קצות החושן), לעמברג תרמ"ב.

גם מדברי רבי אברהם בורנשטיין, בעל אבני נזר, משמע שאין לעזרת נשים שום קדושה. הוא נשאל האם מותר לפתוח חלונות מבית הכנסת לעזרת הנשים, ובתשובתו (שם, או"ח, לג, ד) הוא דן באיסור של נתיצת בית כנסת. אף שנתיצה על מנת לבנות מותרת, כל זה הוא רק בנתיצת על מנת לבנות בית כנסת, אבל כדי לבנות עזרת נשים, הנתיצת אסורה כיוון שאין בעזרת הנשים כל קדושה. לדעתו, הסיבה שאין לעזרת נשים קדושת של בית כנסת היא משום שנשים אינן מצטרפות לדבר שבקדושה:

...מה שאין כן בנידון דידן שצריך לחלון בעזרת נשים. והנשים אינם מצטרפות לדבר שבקדושה. ועיין במג"א. ואף שיכולות לענות מכל מקום אינם מחויבין בדבר. גם לא חשיב בית הכנסת ואפילו מאה כחד דמיין עיין ריש פרק כיצד מברכין. ואין בו משום קדושה... ובכהאי גוונא ודאי חשיב השחתה לבית הכנסת. כיון שאין צריך להקדש בית הכנסת. כמו השורף עצי הקדש דאף שצריך להם לוקה משום לא תעשון כו' וזה ברור (שם).

נציין, שלצורך פסיקותיהם של החכמים הנזכרים לעיל בעניין סתירה מכותל בית כנסת לצורך תיקון עזרת הנשים וכיו"ב, די היה לנקוט שקדושת עזרת נשים פחותה מעזרת גברים כדי לאסור, שהרי מבחינת ההלכה ש"מעלין בקודש ולא מורידין" אין צורך שתהיה הסרה מוחלטת של הקדושה אלא אפילו הפחתה של הקדושה נאסרה מדין זה. ואמנם, בעל אבני נזר כתב (שם בהמשך) "ועל כל פנים לאו כקדושת בית הכנסת. ובכהאי גוונא ודאי חשיב השחתה לבית הכנסת", כלומר הוא סייג קמעא את דבריו בתחילה לגבי קדושת עזרת נשים, אך דבריו אלו נראים רק כתוספת ולא כעיקר שיטתו. מכל מקום הפוסקים הללו נקטו שלעזרת נשים אין קדושה, ומשום כך אסרו את השינויים שעליהם נשאלו.

נראה, שלדעת חכמים אלו יהיה מותר לעשות בעזרת נשים דברים שנאסרו להיעשות בבית כנסת מחמת קדושתו, כגון: שינה, אכילה, ועשיית קפנדריא, או הפיכתו, כולו או חלק ממנו, אף לדבר בזוי, כגון לשירותים. כאמור, פסיקות אלו נשענות על התפיסה שנשים אינן חלק מעולם בית הכנסת בכל הנוגע לדברים שבקדושה, ולכן המתחם המוקצה להם אינו מקבל כלל את קדושת בית כנסת.

ב. עזרת הנשים - קדושתה שווה לקדושת בית כנסת

הדעה שאין לחלק בין קדושת בית כנסת לקדושת עזרת נשים נשענת על הסברה שקדושת בית כנסת נובעת מהתפילה שמתפללים בו ומדברי הקדושה שנאמרים בו, ומכיוון שלהלכה גם נשים חייבות בתפילה - "ונשים... חייבים בתפלה מפני שהיא מ"ע שלא הזמן גרמא" (שו"ע, או"ח קו, א) - אין סיבה לכך שקדושת עזרת נשים תהיה פחותה מקדושת בית כנסת.

שיטה זו נראה מפסיקת בעל ערוך השלחן, או"ח קנד, ואלו דבריו:

העזרות של בית הכנסת אין להם דין קדושת בית הכנסת, אפילו מתפללין בהם באקראי, אבל אם מתפללין שם תמיד יש עליה קדושת בית הכנסת, וכן בית הכנסת של נשים יש עליה קדושת בית הכנסת, כיון שהנשים מתפללות שם... (שם, סעי' ז).

אם כי הוא אינו אומר בפירוש שלעזרת נשים יש אותה הקדושה שיש לבית כנסת, מסתמיות לשונו - "וכן בית הכנסת של נשים יש עליה קדושת בית הכנסת" - משמע שקדושת עזרת נשים ובית כנסת היא אותה קדושה.

אמנם היה מקום לחלק ולומר שאף שנשים חייבות בתפילה, אין הן מצטרפות לדבר שבקדושה, כפי שהובא בבבלי מגילה: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: דאמר קרא (ויקרא כ"ב, לב) ונקדשתי בתוך בני ישראל - כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" (שם כג, ע"ב), ונפסק בשולחן ערוך אורח חיים "אומרים קדיש, וא"א אותו בפחות מי' זכרים בני חורין גדולים... וה"ה לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה" (שם נה, סעיף א) - הרי רואים שנשים אינן מצטרפות לדבר שבקדושה, ואם כן ייתכן שבגין כך עזרת הנשים אין לה קדושה (או לפחות אין לה אותה הקדושה של בית כנסת). מצד שני, יש לומר שלא ההצטרפות לדבר שבקדושה יוצרת את קדושת המקום, אלא אמירת הדבר שבקדושה היא הנותנת; ואף על פי שנשים אכן אינן מצטרפות לדבר שבקדושה, הואיל ואומרות דבר שבקדושה בעזרת הנשים ועונות לו, הרי שקדושת בית כנסת חלה גם על מקומן. וכך כתב ר' שלמה דרימור, בעל בית שלמה¹⁸ (סי' כח):

אבל בביהכ"נ שעבודה שבתוכה הוא תפילה, הך עבודה נמי בעזרת נשים איתא, שגם הנשים מתפללין, וחייבין נמי בתפילה, ואף שנשים אינן מצטרפות לדבר שבקדושה, מ"מ גם הם עונים שם כל דבר שבקדושה, קדושה וברכו ואיש"ר כמו אנשים (שם).

בהמשך הוא מביא ראיה מדברי בעל טורי זהב [ט"ז] ובעל מגן אברהם [מג"א] באו"ח קנג, שממנה עולה שקדושת בית כנסת נובעת בעיקר מהתפילה, ולכן מותר להפוך מקום ששימש גם כמקום תפילה וגם כמקום שאמרו בו דבר שבקדושה למקום תפילה גרידא, שרק יתפללו בו ולא יאמרו בו דבר שבקדושה. הט"ז (ס"ק ו) נקט שמותר למכור בית כנסת של רבים לצורך בית כנסת של יחיד: "אבל אם יהיה בה"כ מותר אפילו משל רבים ליחיד כרבנן דר"מ...".¹⁹ גם מג"א (שם, ס"ק כז) כתב: "ומיהו דעת הפוסקים משל רבים ליחיד שרי כל שאין מפקיעין קדושתה...". הרי שאף שבבית כנסת של יחיד אין אומרים דבר שבקדושה מותר להפוך בית כנסת של רבים לבית כנסת של יחיד ואין בכך הפחתה של קדושה, אם כן בהפיכת בית הכנסת לעזרת נשים בוודאי אין משום

¹⁸ לעמברג תרל"ז.

¹⁹ ראה רבי יוסף תאומים, פרי מגדים (שם, ו, בסוף הדיבור) שכתב: "אבל הט"ז דכתב רק טעם השני [=לגבי בית הכנסת של כרכים] דיש לרבים חלק בה, קשה למה ליחיד מוכרין, ואפילו לטעם השלישי [=שכתב שם, שאין מוכרים

הפחתה בקדושה, מה עוד שבמידה מסוימת עזרת נשים מעולה מבית כנסת של יחיד, שהרי בבית כנסת של יחיד אין אומרים כלל דבר שבקדושה, ואילו בעזרת נשים הנשים אומרות דברים שבקדושה.²⁰ לאור תפיסה זו, מותר להפוך בית כנסת לעזרת נשים שהרי אין כאן כל הפחתה של קדושה.

סיוע נוסף לתפיסה שאין הבדל בין קדושת בית כנסת לקדושת עזרת נשים הביא ר' מרדכי ליב ווינקלער, בעל לבושי מרדכי,²¹ מדברי החתם סופר. בעל לבוש מרדכי דן (או"ח סי' כז) בשאלה האם מותר להרחיב את מקום עזרת נשים לתוך שטח עזרת גברים, ומציין שבשו"ת חת"ס (או"ח סי' כז) נדון מקרה שהגדילו את שטח עזרת הנשים לתוך בית הכנסת, והחתם סופר נשאל בקשר לקביעת סדר מקומות הישיבה. מהעובדה שהחתם סופר לא העלה בתשובתו את שאלת הפחתת הקדושה, לומד בעל לבוש מרדכי שמקום עזרת הנשים יש בו אותה הקדושה שיש בבית כנסת. וכך כתב:

ונראה שלא חש כלל ע"ד כי הורידו לאויר בית הכנסת של [צ"ל: את] עזרת נשים, וע"כ

סבירא ליה דאין זה הורדה, או משום דעזרת נשים כחדא קדושה עם בית הכנסת...²²

תפיסה זו עולה, אם כי לא באופן ישיר, גם מדברי פוסקים אחדים שהתירו להרוס חלק מכותל בית הכנסת כדי לעשות חלונות לעזרת נשים. נכון להניח שאילו הייתה קדושת עזרת נשים פחותה מקדושת בית כנסת, אסור היה לסתור מכותל בית הכנסת שקדושתו חמורה לצורך עזרת נשים שקדושתה פחותה, שהרי לפסיקת הרמ"א בשולחן ערוך, שפסק, בעקבות המרדכי, פרק בני העיר, "ואסור לסתור דבר מבית הכנסת אלא אם כן עושה על מנת לבנות" (שם, אורח חיים, קנב, סעי' א), ברור שהתכוון לעושה על מנת לבנות לצורך בית כנסת ולא לצורך מצווה אחרת. ר' אריה ליבוש באלחובר, בעל שם אריה,²³ דן (סי' ה) אם מותר לסתור כותל של בית כנסת לצורך עשיית חלונות לעזרת נשים - האם זה כלול באיסור נתיצה או שמא אין זה דרך השחתה היות שנעשה לצורך

בית הכנסת של כרכים משום שקדושתו חמורה] הא רבנן מודים לר"מ דשל יחיד דאין אומרים בו קדיש וברכו וקדושה, לית בה קדושה".

²⁰ וראה גם בית שלמה, סוף תשובה כד. אולם ראה שם, תשובה כא, בדיון באיסור נתיצה בבית כנסת, האם מותר להצר את כותל בית כנסת כדי לבנות שם עזרת נשים, שכתב: "...ואם כן בני"ד כיוון דעזרת נשים קדושתה קילא מקדושת בית הכנסת עצמו... ובפרט שנשים אינן מתפללות בתוך עזרת נשים, בקביעות כל כך כמו אנשים... שמתפללין בו בכל יום ערב ובוקר... אם כן לא מהני התיקון שיעשו על ידי זה לענין העזרת נשים...". בהמשך שם כתב: "דכיוון שרוצים לעשות כעת במקום הכותל... עזרת נשים... אם כן אסור להוריד מקום הכותל מקדושה חמורה, שהיה עליה דין קדושת בית הכנסת, לקדושה קלה של עזרת נשים... והגם שבתשובה במקום אחר [הכוונה לתשובה שאנו עוסקים בה] צדדתי בכל זה צדדים להקל, שם היה בדיעבד, שכבר נעשה...".

²¹ טאלטשווא תרפ"ב.

²² בהמשך הוא נותן הסבר נוסף: "או כיון דאינה רק אויר לבד אין בזה ממש הורדה...". וראה תשובה כח (שם) שכתב: "כי עזרת נשים וודאי קדושתה קלה, דאין בו תפילת רבים, ולא קריאת התורה...".

²³ וילנא תרל"ג (1874).

עזרת נשים ומותר, ומסקנת דבריו היא שיש מצווה לבנות עזרת נשים ולכן אין זה השחתה ומותר. וכך כתב:

וגם עזרת נשים דבר מצוה הוא לבנות, כי נשים חייבין בתפלה כאנשים משום דרחמי ניהו, בפרט אם צר להם המקום בבתי כנסיות שלהם, ומצוה רבה ומצוה דרבים הוא, והמונע בזה יש לו דין מונע רבים לעשות מצוה, וגוף הדבר שמערר משום איסור נתיצת דבר מבית הכנסת... כי בכל דבר שתיקונו יתר על קילקולו לא הוי מקלקל רק מתקן... וכל שכן כהי גוונא דהוא לצורך בית הכנסת של נשים לשמוע התפילה... שיבואו גם הנשים על האנשים לבית התפילה... והוא הדין דמותר לסתור מקצת הכותל בכדי שיבואו גם נשים להתפלל... אם כן גם בזה כיון שצריך למקום האבנים לעשות שם חלונות למקום עזרת נשים שרי לנתוץ ואין בזה השחתה, ואדרבה על ידי זה נעשה תיקון גדול להוציא הנשים בתפלתם.

בדיון באיסור נתיצה מכותל בית הכנסת הוא טוען שהיות שהסתירה היא לצורך עזרת נשים אין בכך איסור, ואין הוא דן בסברה שאסור לסתור את כותל בית הכנסת בגלל פחיתות הקדושה של עזרת הנשים מקדושת בית הכנסת,²⁴ דבר שיש בו איסור נתיצה. מכאן עולה שכנראה הוא סובר שאין הבדל בין קדושת בית כנסת לקדושת עזרת נשים, ולכן פתיחת חלונות לצורך עזרת נשים אינה בגדר השחתה אלא תיקון, ומותרת.

ראיה נוספת לקדושת עזרת נשים, אמנם מבלי להיכנס לדיון מהו הדבר שיוצר קדושה זו, עולה מדברי ר' יואב יהושע, בעל חלקת יואב,²⁵ על המנהג להדליק נרות בעזרת נשים ביו"ט. הפוסקים התיירו להדליק נרות ביו"ט ביום משום כבוד בית הכנסת (להאיר את בית הכנסת אף ביום).²⁶ לדעתו, אילו לא הייתה לעזרת נשים קדושת בית הכנסת צריך היה לאסור להדליק שם נרות ביו"ט. וכך כתב:

ולעניות דעתי יש להוכיח דעזרת נשים יש לה דין בית הכנסת, מהא דנהוג בכל תפוצות ישראל להדליק נרות בעזרת נשים ביו"ט ביום, דהוא רק מטעם דמקרי צורך קצת דבאורים כבדו ה'... ואם כן בעזרת נשים למה יהיה מותר, בשלמא ביו"ט מג' רגלים, יש לומר משום שמחת יו"ט... אבל ביו"ט של ראש השנה מאי איכא למימר, ועל כרחך דגם בעזרת נשים יש בה משום באורים כבדו את ה' כיון דנשים חייבות בתפילה דרחמי ניהו... (שם סי' ד).

²⁴ ראה שם תשובה ד' (הובאה לעיל), שאכן טען שקדושת עזרת הנשים פחותה ממקום תפילת הגברים, ולכן אסור לסתור כותל מבית כנסת לצורך עזרת הנשים.

²⁵ מהדורה רביעית, ד"צ ירושלים תשכ"ה.

²⁶ ראה רא"ש, מסכת ביצה: "ונרות שמדליקין בבהכ"נ לא מיקרי נר בטלה דלשם מצוה" (שם, פרק ב, סימן כב) וכן פסק בעל שולחן ערוך, אורח חיים סימן תקיד, סעיף ה: "נר של בטלה, דהיינו שאינו צריך לו, אסור להדליקו; אבל של בית הכנסת לא חשיב של בטלה ומותר להדליקו אפי' ביו"ט שני אחר מנחה, ואין בזה משום מכין לחול, שהרי בהדלקתו יש מצוה לאותה שעה". וראה ביאור המשנה ברורה, שם, ס"ק לא: "...אלא אפילו ביום נמי מותר שהוא כבוד המקום כמו שנאמר כבדו ה' באורים".

אמנם אין בהכרח יוצא מדבריו שלעזרת הנשים יש אותה רמת קדושה שיש לבית כנסת, שהרי גם אם קדושת עזרת נשים פחותה מקדושת בית כנסת יהיה היתר להדליק נרות ביו"ט בעזרת נשים. מכל מקום מלשונו "ולעניות דעתי להוכיח דעזרת נשים יש לה דין בית הכנסת" משמע שסובר שיש לעזרת נשים דין בית כנסת ממש.

אליבא דתפיסה זאת יש להניח שכל הדברים שנאסרו לעשותם בבית כנסת אסורים הם גם בעזרת נשים, שכן קדושת בית הכנסת חלה גם על עזרת הנשים. כאמור, תפיסה זו משקפת את הקשר הנראה בין חובת הנשים בתפילה, וכפועל יוצא נוצר שוויון בין מעמד השטח המוקצה לנשים לשטח בית הכנסת כולו.

ג. עזרת הנשים - קדושתה פחותה מקדושת בית כנסת

לעומת התפיסות הקודמות המאפיינות את עזרת הנשים כמתחם השווה בקדושתו לקדושת בית כנסת או כמקום שאין בו קדושה כלל, בניגוד מוחלט לבית כנסת, מצאנו חכמים שנקטו דעת ביניים: עזרת הנשים יש בה קדושה, אך קדושתה פחותה מקדושת בית כנסת. לדעתם, התפילה ואמירת דברים שבקדושה יש בכוחן להחיל קדושה מסוימת על עזרת הנשים, אבל קדושת בית כנסת חמורה יותר, משום שעל ידי תפילת עשרה גברים מתחייבים בכל דבר שבקדושה, וכן קורין שם בתורה, ולכן קדושתו חמורה יותר מקדושת עזרת נשים.

תפיסה זו עולה מדברי המהר"ם, ר' מאיר בר' גדליה מלובלין, שו"ת מהר"ם,²⁷ שאמנם לא נאמרו באופן ישיר לגבי עזרת נשים. באחת מתשובותיו (שם, נט) הוא נשאל על מכירת בית כנסת כדי שיהרסוהו ויבנו על מקומו בתים למגורים. לאור הנסיבות שהוצגו לפניו הוא התיר לעשות כן, אבל בסיום דבריו הוא כותב שישתדלו להשאיר את המקום שהיה מוקצה כמקום תפילת הגברים כמקום פנוי, שהוא עיקר הקדושה:

אלא שאף על פי כן לרווחא דמילתא אני אומר כשימכרו מקום בית הכנסת ליחידים שייבנו עליו בתים, ייחלקו אותו באופן שאותו מקום שעמד עליו בית הכנסת דאנשים שהוא עיקר הקדושה, יישאר פנוי מבלי בנין, שיעשוהו לגן ירק.

מדבריו ביחס ל"בית הכנסת דאנשים שהוא עיקר הקדושה" ניתן להבין שגם לעזרת נשים יש קדושה כלשהי, אלא שעיקר הקדושה, כלומר הקדושה הגבוהה והחמורה יותר, יש למקום התפילה של הגברים.²⁸ אמנם אין בתשובה זו נימוק להבדל בקדושות, שהרי המהר"ם לא התייחס ישירות לעניין זה, והוא נלמד כבדרך אגב מתשובתו.

²⁷ (חי שייח-שעו, 1558-1616), שו"ת מהר"ם, נדפס ע"י משה מאי"י, מיץ תקכט.

²⁸ ראה הרב שניאור זלמן מלובלין, תורת חסד, ורשה תרמ"ג, ד"צ ניו-יורק (אין תאריך), ח"א ד, ו.

לאור תפיסה זו יש לדון האם דברים שנאסרו להיעשות בבית הכנסת, כגון אכילה, שתייה, שינה, חישוב חשבונות, הספד וכיו"ב (שו"ע, או"ח קנא, סעי', א, ג, ה) - יהיה איסורם תקף גם בעזרת נשים. ייתכן שיש מקום לחלק ולומר שרק ברמת קדושה חמורה של בית כנסת נאסרו דברים אלו ולא ברמת קדושה של עזרת נשים, או שמא נאמר שדברים אלו נאסרו להיעשות גם ברמת הקדושה שיש לעזרת נשים.

מבין הפוסקים שהתייחסו לשאלות אלו נביא את דברי רבי שלמה קלוגר,²⁹ הנוקט שקדושת עזרת גברים קדושה יותר מאשר של עזרת הנשים. בדיון בשאלה האם מקום שהיה מיועד לעזרת גברים מותר להפכו לעזרת נשים (שם, עו) הוא טוען שדבר זה אסור מכיוון שעזרת גברים קדושה יותר מעזרת נשים, משום שבתפילת גברים אומרים קדושה וברכו בעשרה וכן יש שם קריאת התורה, מה שאין כן בעזרת נשים:

...כי לעשות ממקום שמתפללין שם אנשים לעשות ממנו עזרת נשים הוי הורדה מקדושה ובקוני' פרט ועוללות לסי' שנות חיים כתבתי דודאי הוי שינוי גמור ואיך יעלה לומר דאין זה הורדה מקדושה לעשות מבית התפלה לזכרים בית תפלה לנקבות דבתפלת אנשים פורסים על שמע ואומרים קדושה וברכו ותפלה בקו"ר בחזרת התפלה וכ"ז אינו בנשים גם יש כמה מצות כגון ק"ש נשים פטורות וגדול המצווה ועושה וכו' גם בערבית ע"פ רוב אין באים נשים ואנשים מתפללים בצבור גם יש קה"ת וכמה אנשים מברכים עליו מה שאין בנשים גם יש כמה דהוי מ"ע שהז"ג דנשים פטורות ואנשים חייבים... וא"כ ודאי הזכרים עדיפי מנשים דהרי מברכין בכל יום שלא עשני אשה לכך פשוט דהוי הורדה... (שו"ת האלף לך שלמה, חלק או"ח, סימן עו).

ובקונטרס פרט ועוללות, סי' א'³⁰ (בסוף ספרו שנות חיים), הביא את המשנה כמקור לפסיקתו: וראיה לדברנו ממה דמפורש בכלים א, ח. דעזרת ישראל מקודש מעזרת נשים, ובפרט לפי מה שכתבנו דבית הכנסת שלנו הוי דומיא דבית המקדש, אם כן ודאי בית הכנסת של זכרים מקודש מבית הכנסת נשים כמו במקדש³¹ וזה ברור. ובסימן ג, שם, פירט את הדברים שבקדושה שגברים חייבים בהם ונשים פטורות מהם, ואלו שיוצרים את הקדושה היתרה במקום תפילת הגברים:

²⁹ רבי שלמה קלוגר (המהרש"ק) (1785 - 1869).

³⁰ תשובה לקהילת קיטוב, וראה שם, תשובה ב (תשובה לקהילת זאלישטיק).

³¹ מעדות מדברי הרי"ד סולווייציק (הובאו אצל מ"ז שורקין, הררי קדם [ממה ששמע וכתב את חידושי תורתו של רבי יוסף בער הלוי סאלאווייציק גאב"ד בוסטון]), ירושלים תש"ס, עמ' קטז), עולה שגם הוא עשה הבחנה בין קדושת בית הכנסת שבזמנים מסוימים משתווה קדושתו לעזרה, לבין עזרת נשים שהיא מחוץ לעזרה, ומתוך כך נקט שהמנהג להשתחוות ביום הכיפורים בתפילת המוסף יש לו מקום רק בבית הכנסת, שביום הכיפורים הוא כעזרה, ולא בעזרת נשים, שאין היא כעזרה.

דבבית הכנסת... יש קריאת שמע שהוא קבלת עול מלכות שמים, וזה וודאי דאורייתא, ונשים פטורות מזה, כמו שאמרו בש"ס ושו"ע סי' ע, גם מברכת קריאת שמע הם פטורין וזה עדיף מתפילה דהוי רק דרבנן לכמה פוסקים, וגם בתפילה נהי דחייבין היינו רק פעם אחת ביום, כמו שכתבנו בסי' קו, וזכרים חייבין ג' תפילות, וכן הוא באמת דמנחה ומעריב אין הולכין לבית הכנסת, וגם לצרף לעשרה לדבר שבקדושה אין נשים מצטרפות, והרי בבית הכנסת ובית המדרש אומרים דבר שבקדושה...

מקום תפילת הגברים קדוש אפוא יותר מעזרת הנשים מפני שגברים חייבים בקריאת שמע וברכותיה, מה שאין כן הנשים, שלדעתו חייבות רק בתפילה אחת ביום לעומת הגברים החייבים בשלוש תפילות. ועוד, בתפילת הגברים תיקנו חזרת הש"ץ ואומרים בה קדושה ומוזדים דרבנן, ואילו נשים אינן מצטרפות לדבר שבקדושה, ולכן בתפילתן אין חזרת הש"ץ. הבדלים אלו גורמים לקדושה יתרה למקום תפילת הגברים, ולכן אסור לשנות את ייעודו של מקום תפילת הגברים, שיש בו קדושה יתרה, לעזרת נשים, שיש בה קדושה פחותה.³²

מעניין לציין שבעל שם אריה (שהוזכר לעיל, הפרק הקודם, ששם נקט שקדושת עזרת הנשים שווה לקדושת בית כנסת), בתשובה לשאלה אחרת שנשאל - על סתירת כותל של בית הכנסת לצורך עזרת נשים - פוסק שאין לעשות זאת משום שעזרת נשים אין קדושתה כקדושת עזרת הגברים, ולכן זה כלול באיסור של "לא תעשו כן לה' אלהיכם". וכך כתב:

ועזרת נשים לגבי עזרת אנשים כחול שוייה דעיקר הקדושה בעזרת אנשים... אם כן אכתי מקרי השחתה דמשחית לקודש, ומה שצריך למקומו לעזרת נשים לאו כלום הוא, דמה שנצרך למקומו לתקן עזרת נשים לא מקרי זה תיקון לגבי עזרת אנשים... (סי' ד).

וכך היא גם דעת ר' שלום טויבש, בעל שאילת שלום,³³ שפסק שאין לבנות בעזרת הנשים דירה לשמש בית הכנסת, משום שיש בה קדושה, אמנם מופחתת:

³² באותה הדעה תומכים גם אחרונים נוספים: ראה ר' יוסף זכריה שטרן, זכר יהוסף, או"ח, נא - בדונו האם מותר לעשות סעודת סיום הש"ס בעזרת נשים הוא פוסק שאף שעזרת גברים קדושתו חמורה מעזרת נשים, מכל מקום גם לעזרת נשים יש קדושה ואסור לערוך בה סעודה שיש בה שתיית י"ש שמביא לקלות ראש. וראה הרב שלמה זלמן מלובלין, תורת חסד, ווארשא תרמ"ג, ח"א ד, אות ו, ח, הסובר שהסיבה לקדושתו היתרה של בית הכנסת לעומת עזרת הנשים, אף שגם נשים חייבות בתפילה (שו"ע, או"ח, קו, א), היא שתפילת נשים היא תפילת יחיד, כיוון שאינן יכולות להצטרף למניין, ולכן אין לסתור כותל מבית כנסת כדי לשפר את עזרת הנשים. עוד ראה ר' אריה ליבש הורוויץ, הרי בשמים, מהדו"ת, סי' א, הסובר שקדושת בית הכנסת עדיפה על קדושת עזרת נשים, ואסור לעשות מבית כנסת עזרת נשים, וכתב: "בכל זאת בעזרת אנשים הרי עוברים לפני התיבה, וקורין בתורה ומצטרפין בתוכה לכל דבר שבקדושה, וגם אית ביה כמה מצוות עשה שהזמן גרמן דבנשים אין נוהגות, כגון תקיעת שופר ולולב... וכל זה בעזרת אנשים, אבל בעזרת נשים הלא נשים אינן קרויין עדה, ואין מצטרפות לעשרה... ואם כן הדבר פשוט דמעזרת אנשים לעזרת נשים הוי הורדה מקדושה".

³³ לעמבערג תרמ"ה.

לדעתי הדבר ברור דכיון דמתחלה נבנה לשם עזרת נשים... חל עליה שם קדושה, דאף דודאי אינו דומה עזרת נשים לעזרת אנשים דקדושתו חמורה יותר, אבל בכל זה גם בעזרת נשים קדושה יש בה דהרי הנשים אומרים בה דבר שבקדושה ומתפללין בה, וגם הם חייבין בתפלה מדינא כמבואר ודאי יש בה קדושה ואסור להורידו מקדושתו לעשות בית דירה לשמש... (שם תשובה קפ).

אותה תפיסה נקט גם רבי יוסף שאול נתנזון, בעל שואל ומשיב, אם כי להלכה - בעניין שינוי הייעוד של מקום תפילת הגברים לעזרת הנשים - הוא מקל במקצת. בתשובה לשואל שניסה להוכיח מתשובת המהרי"ט (חלק א, סימן קלב) שאין לעזרת נשים שום קדושה כתב (מהדורה א, ח"ב, סימן כב) שמדברי המהרי"ט הנ"ל יש להוכיח שלעזרת נשים יש קדושה (ושהם נסובים ביחס לבעלות על עזרת נשים). לדעתו, אין לשנות את כל עזרת גברים לעזרת נשים, אבל לקחת חלק מעזרת גברים ולהפכו לעזרת נשים מותר, ובזמן שאין לנשים אפשרות להתפלל אלא אם יופרש חלק ממקום הגברים לצורך עזרת נשים, יש אף מצווה בכך, שהרי נשים מצוות להתפלל (או"ח קו, א). מתשובה זו גם משתקפת אווירת התקופה, שבה הנשים היו אלו שהקפידו לבוא לתפילה ו"להחזיק" את בית הכנסת, בניגוד לגברים שזלזלו בתפילה (כדבריו שם - להלן). ועוד הוסיף בעל שואל ומשיב שתפילת הנשים יש לה ערך מוסף לחינוך הילדים, שעל ידי כך שהנשים תבאנה את הילדים עמן, יתחנכו הילדים למצוות, ולא יצאו לתרבות רעה, כפי שקרה בסביבתו:

בשנת תרי"ג הגיעני תשובה מזאלישטשיק מהרב מוה' משה ברבי"ש נ"י ע"ד [על דבר] ריבות בשעריהם שאנשי בהמ"ד [=בית המדרש] הגדול דפה רצו לעשות עזרת נשים בתוך העזרה שלהם ולאשר קצרה העזרה מהכיל די מסת צורך הבנין לזאת רוצים לעשות הבנין בדרך הזה לסתור כותל מערב של בהמ"ד ולבנות עמודים רחבים בתוך הבהמ"ד ממקום התחלת כותל מערב... ומעלתו והרב האב"ד אסרו ואבני הכותל בנו בס כותל להעזרת נשים וע"ז האריך מעלתו וצווח ככרוכיא על המעשה הרע הלז והנה בתחלת כתב דלא יפה עשו דהרי מבואר באו"ח ס"י קנ"ב דאסור לסתור דבר מבי"ה [=מבית הכנסת] אא"כ עושה ע"מ לבנות וז"פ [וזה פשוט] דע"מ [דעל מנת] לבנות היינו לצורך בהכ"נ אבל לצורך עזרת נשים הלא אסור לעשות בהכ"נ מבהמ"ד ומכ"ש [ומכל שכן] עזרת נשים דהמהרי"ט נסתפק בח"א ס"י קל"ב דאפשר דאין בו קדושה כלל וא"כ הוה ע"מ לקלקל ולהוריד מקדושתו בהמ"ד דאסור והוה כנותץ אבן מע"ג מזבח דרך השחתה... והנה מ"ש [מה שכתב] בשם מהרי"ט במח"כ לא ראה בגוף התשובה... אבל גוף הבהכ"נ של נשים ודאי מקרי קדושה יעו"ש וימצא שכן הוא ומעלתו לא העתיק יפה שהוא לא נסתפק אם יש בו קדושה רק אם יש לו בעלים כדין שהוקדש לצרכי בהכ"נ לתקן את בדק הבית ע"ש ומשמע מדבריו דבהכ"נ של נשים ג"כ יש בו קדושה... אבל

כבר כתבתי שמה שהוציא מלשון המהרי"ט ז"א דבהכ"נ של נשים מקרי ג"כ קדושה דבאמת נשים חייבות בתפלה כמבואר סי' ק"ו ואף דאסור לעשות מבהמ"ד בהכ"נ משום דבהכ"נ לומדים שם וא"כ עכ"פ הנשים אין לומדות שם וא"כ גרע וגם זה כשישנו כל הבהכ"נ והבהמ"ד, אבל לגרע מעט מבהמ"ד³⁴ לעשות מקום לתפלת נשים איני רואה שום איסור בזה ואדרבה לדעתי הוא מצוה גדולה משום שענינו הרואות שבבהכ"נ בימות החורף א"א [אי אפשר] להתפלל כלל מפני הצינה וא"כ כמעט אשר לא יתפללו נשים כלל אף בשבתות וכמעט נשתכח תפלת נשים כי הנשים רכות וענוגות א"א להם לעמוד בקור וראוי ונכון לעשות להם בהכ"נ שיהיו להם חם... ובעוה"ר [ובעוונותינו הרבים] נתפרץ העם מאד והאנשים מזלזלים בתפלה ואם אין נשים מחזיקות צרכי בהכ"נ ובהמ"ד לא יהי נרות וכל צרכי בהכ"נ, וכבר אמרו בזכות נשים צדקניות שבדור נגאלו וא"כ מהראוי ונכון שנעשה להם מקום להתפלל ומה גם שישגחו על הילדים שלהם שבעוה"ר יוצאים לתרבות רעה והם ילמדו להם שיתפללו וכבר צוה הקב"ה למשה שיקבל מראות הצובאות ולא בזה ולא שקץ אותם ובפרט שכבר עשו... שבאמת עזרת נשים יש לו ג"כ קדושה והרי במקדש הי' עזרת נשים אף כי במקדש מעט ועכ"פ מותר לשנות ולא מקרי מוריד מקדושה כל שחל על איזה קדושה...

הבחנה אחרת בין קדושת בית כנסת לקדושת עזרת נשים נמצאה אצל בעל שאילת שלום, בנוגע להלכה שהביא רבי שמואל בר נחמני בשם רבי יונתן בבבלי מגילה על דברי המשנה "בית הכנסת לוקחין תיבה" (שם ד, א). בבבלי שם, כו, ע"א, נאמר: "אמר רבי יונתן לא שנו אלא בית הכנסת של כפרים, אבל בית הכנסת של כרכין, כיון דמעלמא אתו ליה - לא מצו מזבני ליה, דהוה ליה דרבים".³⁵ וכן נפסק בשו"ע או"ח: "והא דבהכ"נ נמכר, הני מילי של כפרים שאין באים אנשים ממקומות אחרים, שלא נעשית אלא לבני הכפרים לבדם... אבל של כרכים, שבאים שם ממקומות אחרים, אפילו בנו אותו משלהם אינו נמכר" (קנג, ז). לדעתו, הלכה זו נאמרה רק ביחס לבית כנסת, ולא ביחס לעזרת נשים, משום שאין בונים עזרת נשים על דעת שיבואו נשים ממקומות אחרים להתפלל בה, שאין דרכן של נשים לנסוע ממקום למקום. וכך כתב:

ובאמת בעזרת נשים לדעתי אף בבית הכנסת של כרכים יכולין למוכרה בשנבנה משלהם, אף לדעת המג"א המחמיר בזה בסי' קנג, משום דמסתמא אדעת דכולי עלמא בנוהו, אבל בעזרת נשים לא שייך זה דודאי לא בנאוהו אדעתא דכולי עלמא, דלא שייך שיבואו נשים ממקומות אחרים וכל כבודה... וגם דרכם של נשים להקפיד שיהא ישיבתם בהרוחה ולא בדוחק, ולכן לא בנאוהו ודאי אדעתא דנשי ממקומות אחרים (שאילת שלום, תשובה קפ).

³⁴ ראה ר' שלמה קלוגר, שנות חיים, קונטרס פרט ועוללות, ג, החולק על סברה זו, ומתנגד בחריפות יתרה לתשובה זו של השואל ומשיב, מבלי להזכיר את שמו.

³⁵ ראה רש"י, שם: "הוה להו בתי כנסיות דרבים, והכל בעליהן, ואין בני העיר לבדם בעלים להם".

ראינו אפוא שחלק גדול מגדולי הפוסקים האחרונים צידדו בדעה שלעזרת נשים יש קדושה, במידה זו או אחרת, וחלקם, כמו רבי יוסף שאול נתנזון, אף תלו את פסקיהם בהערכתם לתרומתן של הנשים לבית הכנסת - גם מבחינת יחסן לעולם בית הכנסת ולתפילות, גם מבחינת תרומתן הפיזית וגם מבחינת מעמדן החינוכי, בהיותן משמשות דוגמה אישית לדור הצעיר. עם זאת, לפי פסקיהם עדיין קדושת עזרת הנשים פחותה מקדושת בית כנסת, בגלל אי חיובן ההלכתי בדברים שבקדושה.

סיכום

בספרות חז"ל לא מצאנו דיון ישיר בשאלה האם קדושת עזרת נשים משתווה לקדושת בית כנסת, שכן, כפי שהראינו בפתיחה, במקורות הקדומים לא נזכר מקום תפילה מיוחד לנשים. גם בספרות הראשונים אין התייחסות ישירה לשאלה זו, והיא עולה רק בתקופת האחרונים. בבואנו לחקור אפוא בסוגיה זו נשענו על התייחסויות עקיפות שמהן אפשר ללמוד בנושא זה, כגון על דברי המשנה: "נשים ועבדים וקטנים... וחייבין בתפלה" (ברכות ג, ג), שמהם משמע שאין סיבה לחלק בין קדושת בית הכנסת לקדושת עזרת נשים, מצד אחד, ועל דברי רבי יוחנן בבבלי מגילה: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: דאמר קרא (ויקרא כ"ב, לב) ונקדשתי בתוך בני ישראל כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" (שם כג, ע"ב), מצד שני, שמהם ניתן להסיק, כפי שביארנו לעיל, שהדברים שבקדושה, כגון קדושה, ברכו וקדיש, הם המחילים את הקדושה על בית הכנסת, ונשים שאינן חייבות בהם אין באמירותיהן להחיל קדושה על מקומן.

התייחסויות עקיפות נוספות מצאנו בקרב הראשונים, כגון בדבריו של הרמב"ן בחידושיו, "ויש ליישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצוה לולב וסוכה" (מגילה כה, ע"ב), שמהם עולה שכיוון שנשים חייבות בתפילה, גם עזרת נשים נעשית כתשמיש מצווה, ומאידך גיסא דברי הר"ן: "לכך נ"ל [נראה לומר] דבית הכנסת ודכוותיה כיון שעיקרו עשוי לומר בו דבר שבקדושה הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם... " (בבלי, מגילה, על דברי הר"י, ח, ע"א), שמהם הסקנו שכיוון שנשים אינן חייבות בדבר שבקדושה, אין הקדושה חלה על עזרת נשים.

התייחסויות ישירות לסוגייתנו מוצאים אצל הפוסקים האחרונים. מחקירתנו עולה שרוב הפוסקים נקטו שעזרת נשים יש בה קדושה, ולכן הדברים שנאסרים להיעשות בבית כנסת, כגון שינה, אכילה ועשיית קפנדריא, נאסרים גם בעזרת נשים. פוסקים אלה קשרו בין חובת התפילה החלה על הנשים ובין מעמד 'עזרת הנשים'. יתרה מזו, כפי שהראינו, חלק מהפוסקים הביעו את הערכתם לתרומתן של הנשים לחיי בית הכנסת מבחינות שונות. אמנם בתוך קבוצת פוסקים זו יש מחלוקת האם קדושת עזרת נשים שווה לקדושת בית הכנסת או שמא קדושתה פחותה, וההבדל

היוצא מן הדעות הללו נוגע לשאלה המעשית האם מותר להפוך מקום ששימש כמקום תפילה לגברים לעזרת נשים, שהרי יש לחוש שיש בכך משום הפחתה של דרגת הקדושה. בדעת המיעוט באים פוסקים שסברו שאין לעזרת נשים קדושה כלל, כיוון שנשים אינן מצטרפות לדבר שבקדושה, ומשיטתם ניתן להסיק שדברים שנאסרו להיעשות בבית כנסת מחמת קדושתו אינם נאסרים בעזרת נשים.